

ՀԱՅ ԳՐՈՂ, 6 ՄԱՐՏԻ 1991 Թ.

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Նախասումգաիթյան իրականության համար հասարակական հնչողությամբ լիցքավորված «Խոստովանություն» ժողովածուի մասին գրված այս փոքրիկ հոդվածը ժամանակին լույս չտեսավ բախվելով թայֆայական արգելապատնեշին: Թող այն փոխարինի տաղանդավոր գրողի հիշատակին նվիրված հրաժեշտի խոսքի:

Արտաշես Քալանթարյանը ժամանակակից այն գրողներից է, որի ստեղծագործությունը աչքի է ընկնում քաղաքացիական ակտիվությամբ, հասարակական հրատապ հարցերի արծարծումներով, մարդու ճակատագրի համար խոր մտահոգությամբ: Դրա հերթական վկայությունն է նրա «Խոստովանություն» ժողովածուն է, ուր ամփոփված է մամուլից արդեն հայտնի վիպակների մի շարք: Վերջին տարիներին գրված այդ ստեղծագործություններում Քալանթարյանը ներկայացնում է մեր ապրած ու ընթացիկ կյանքի տարբեր ոլորտներ, ստեղծում մարդկային բարդ փոխհարաբերություններով հատկանշվող իրականություն իր ներքին հակասություններով, պայքարի սրությամբ, կյանքի ամենադաժան հանգամանքներում անգամ սեփական նկարագիրը անաղարտ պահող կերպարներով, մարդու ու մարդկայինի հաղթանակի կենսահաստատ լավատեսությամբ: Դա մեր կյանքում օրավուր աճող ու ահգնացող, հասարակական առաջընթացը արգելակող բացասական երևույթների դեմ պայքարողի լավատեսությունն է, որը երբեք էլ ուռա-հաղթանակներով չի պսակվում, այլ մարդկային արժեքների պահպանությունը հնարավոր է դառնում ծանր մաքառումների գնով, հաճախ հերոսներին կանգնեցնելով փակուղու առջև, ճիշտ այնպես, ինչպես իրական կյանքում: Այստեղից էլ Քալանթարյանի ստեղծագործության ամենաբնորոշ յուրահատկությունը, նա կարծես չի ստեղծագործում, այլ արձանագրում է կյանքը, գեղարվեստորեն պատկերում իրականն ու կատարվածը որն ընթերցողին մղում է մտովի ընդարձակելու վիպական հյուսվածքի շրջանակները՝ համանման փաստերով ու իրողություններով լրացնելու և հարստացնելու այն: Իրականության խոր ճանաչողությունը, հասարակական առաջընթացի օրինաչափությունների հակադրամիասնությունն ըմբռնելու կարողությունը և գաղափարական առողջ դիրքորոշումը ապահովում են հեղինակի

ստեղծագործությունների հասարակական հնչեղությունը, ներկայանում որպես ժամանակի պահանջի թելադրանք-գրականություն:

Այսօրվա դիտակետից մեր հասարակության անցած ուղու պատկերն է ներկայացված «Գրվեց ապառաժ քարին» վիպակում: Պատերազմի զոհերի հիշատակին գյուղում կառուցվող հուշարձանը դուռ է բացում մտորումների առջև, ովքեր ը են պատերազմի զոհերը. մի թե միայն նրանք, ովքեր ընկան կովի դաշտում: Իսկ սովից ու անտերությունից, կորուստների կսկծից մեռածները, իսկ վերապրողները, որոնք ամեն ինչի հասել են, այնպես էլ չկարողանալով ազատագրվել անցյալի ծանր բեռից: Մտորումները պարտադրում են հետադարձ մի հայացք, և Ալեքսանյան գերդաստանի պատմությամբ ներկայացնում մարդու ճակատագիրը հասարակական զարգացման մի տևական ժամանակահատվածի ֆոնի վրա:

Հեղափոխական վայրիվերումները հոնուտցիներին գտան զարգացման մի այնպիսի կետում, երբ մարդիկ դեռևս համոզված էին, որ եթե կաթը վաճառեն, կովը կցամաքի, պտուղը վաճառեն՝ ծառը կչորանա, երբ մարդկանց աստվածը հողն էր, մարդու կոչումը՝ նրա վրա քրտինք թափելը:

Վարպետ այգեգործ Մանասար Ալեքսանյանը այն եզակի միամիտներից էր, որ ուրախացավ կոլեկտիվացմամբ՝ մտածելով, որ հայրենի լերկ տարածքները այգեստանների վերածելու մեծ հնարավորություններ են բացվել: Կոլեկտիվ տնտեսություն մտնելու որոշումով նա վերադառնում է գյուղ: Սակայն արդեն գյուղի տերերն էին դարձել մարդիկ, որոնք «այնպես էլ չեն սիրել հողը, ծառ չեն տնկել»: Եվ ասքորում են Մանասարին՝ սեփականելով նրա ունեցած-չունեցածը, ընտանիքի անդամներին քշում լքված մի գոմ: «Այո՛, էդպես պիտի լինի, հերիք է, հիմի մենք պիտի քնենք հայրենիքի թշնամիների փափուկ թախտի վրա: Բա ի՞նչ», - ասում է Բագրատ Թոփալյանը ի պատասխան ժողովրդի հեզնական հայացքների:

Թե՛ միջինասիական ավագուտներում, թե՛ սիբիրյան սառնաշունչ տափաստաններում Մանասարը շարունակում է իր արարչագործությունը, ամենուր աճեցնում այգիներ, մինչև բացվում է փրկության դուռը: Մանասարը ապրում է գերագույն ոգևորություն, որ թույլատրել են իր քաղաքացիական պարտքը կատարի հայրենիքի հանդեպ, հուսադրում է կնոջը, թե «Հունտո տանող ամենակարճ ճանապարհը Բեռլինի վրայով է: Կհաղթեն անիծյալ Հիտլերին՝ աշխարհին ու մարդկանց տառապանք ու ցավ բերողին, ու նոր տուն կգան: Հանգիստ սրտով: Ու այդ ժամանակ ինքը արդեն ոնց որ պետք է իր հաշիվները կմաքրի Հիտլերի հոնուտցի ծնունդ Բագրատ Թոփալյանի հետ:» Այդ կենսահաստատ լավատեսությամբ էլ նա դառնում է Հոնուտի առաջին զոհերից մեկը պատերազմում, 1941 թ. օգոստոսի 24-ի ֆաշիստական ուժերի կողմից մանկատան երեխաներին փրկելու ժամանակ:

Այո, անողոք ու դաժան ճակատագիր էր բաժին ընկել Մանասարին, բայց բոլոր փորձությունների մեջ նա կարողացավ պահել իր մարդկային վեհ նկարագիրը: Նա հաղթեց ավերող չարությանը՝ իր մահով անգամ սրբագործելով ապրելու իրավունքը, որովհետև, այդ մահը, իրոք, հերոսական է: Փլվող առաստաղի տակ Մանասարն իր մարմնով փրկեց մանկատան վերջին՝ վաթսուհինգերորդ որբին ու «ճիշտ, ապրելու և անձնագոհության օրինակ դարձավ մեր երկրի ապագա վաթսուհինգ քաղաքացիների համար», իրենց խոր երախտագիտության հետ Մանասարի ընտանիքին են հաղորդում մանկատան փրկված երեխաները:

Արյունոտ իրականության զոհեր են դառնում նաև Ալեքսանյան գերդաստանի մյուս անդամները: Աղջիկը, սիբիրական հոր կարոտը սրտում, զուրկ առողջարար սննդից ու բժշկական օգնությունից, մեռնում է հիվանդանոցում «անձայն, անտրտունջ ու լուռ»: Փոքր որդին՝ Գրիգորը, ինչքան էլ տոկունությամբ մաքառում է «հայրենիքի թշնամու» գավակի համար ստեղծված գրկանքների դեմ, չի կարողանում խուսափել ժամանակի անարդարության զոհ դառնալուց:

Հոր պես դժվարին ու հերոսական ճանապարհ է անցնում ընտանիքի ավագ որդի Լևոնը՝ դառնալով հոնուսցիների վերջին զոհը պատերազմում: Լևոնը հայրենական պատերազմ ընկալում է որպես պատերազմ իրենց ընտանիքի դեմ, իրենց խաթարված ու տրորված երջանկության դեմ, կռվում է հայացքի առաջ ունենալով իրենց բոլոր թշնամիներին՝ Հիտլերից մինչև թոփայաններ:

Ալեքսանյան գերդաստանի ահավոր ճակատագիրը յուրահատուկ իմաստավորում է ստանում պատերազմի ամենամեծ զոհի՝ գերդաստանի մայր Վարսենիկ աքոր կերպարում, հաստատում արհավիրքներին դիմակայելու, ապրելու ու գոյատևելու ողբերգական հերոսականությունը: Աշխատավոր ամուսնու արքայությունը հետո նրա ուսերին է ընկնում ընտանիքի պահպանության հոգսը թոփայանների հալածանքի պայմաններում: «Եվ Վարսենիկն այնպես էր աշխատում, ասես ամեն անգամ Գողգոթա էր բարձրանում և ուսին տանում էր իր խաչը՝ լուռ, համբերությամբ, անտրտունջ»:

«Լուռ, համբերությամբ, անտրտունջ» Վարսենիկը հաղթահարում է կյանքի բոլոր փորձությունները, դիմանում իր մեծ կորուստների կսկծին, աշխարհին ու մարդկանց նայում անչար ու ջինջ հայացքով՝ երբեք չաղարտելով հոգու մաքրությունը:

Քալանթարյանը ստեղծել է Հարուստ ներաշխարհի տեր, ամբողջական ու ավարտուն գրական կերպարներ՝ հաստատելով չարը տոկունությամբ հաղթահարելու, ավերումի ու ոչնչացման դեմ պայքարելու և գոյատևելու ժողովրդական կենսահաստատ լավատեսությունը:

«Խղճի ու մտքի» անաղարտության համար մղվող պայքարն է ընկած «Միրի մերձավորիդ» վիպակի հիմքում, Հեղինակը վիպական գործողությունները սկսում է իր ստեղծագործության մեջ հաճախակի հանդիպող դրամատիկորեն սրված մի կետից, որը դառնում է յուրահատուկ բանալի մարդկային բարդ փոխհարաբերությունների լաբիրինթոսը թափանցելու ճանապարհին:

Ուշ երեկոյան տուն վերադառնալով, աղբատար մեքենայի վարորդ Վիրաբը ակամա լսում է կնոջ ու աղջկա խոսակցությունը,

— Որ իմանա, չի ուզի: Չի ուզի, էլի, մա՛մ: Որ իմանա, չի ուզի:

Վիրաբը կանգ առավ զարմացած:

— Ի՞նչ գիտես, այ աղջի՛՝ հարցրեց Մարգոն:

— Գիտեմ, էլի,— լաց էր լինում Սուսանը: — Որ իմանա հայրս աղբ հավաքող է, չի ուզի: Աղբ հավաքողից ո՞վ աղջիկ կուզի, ա՛յ մամ:

Խոհանոցում մի պահ լռություն տիրեց և այդ լռության մեջ Վիրաբը լսեց, թե ինչպես է ցավով, տագնապահար, անկանոն զարկում իր սիրտը:

Հիմա Մարգոն ի՞նչ կասի: Տեսնես ի՞նչ կպատասխանի Մարգոն:

— Բա ես ի՞նչ ասեմ,— հանկարծ աղջկա լացակումած ձայնով ասաց Մարգոն,— ե՞ս ինչ ասեմ, որ ամբողջ կյանքում եմ ամաչել: Այնքան սուտ եմ ասել, որ մի տոկոսն էլ հերիք է դժոխքի կրակի մեջ խորովվելու համար: Բայց ի՛նչ կարող ենք անել, աղջիկ ջան, մեր ճակատին էլ դա է գրված: Ի՞նչ կարող ենք անել:

Անակնկալից ապշահար Վիրաբը փշրված հոգով դուրս է գալիս տնից և ավտոբուսի կանգառի նստարանին կծկված ծանր մտորում. «Ուրեմն անպտուղ ու սու՛տ է եղել ապրած ամբողջ կյանքը»:

Իսկ այդ կյանքը եղել է անձնագոհ նվիրումի քսանամյա մի երկար ճանապարհ:

Վիրաբը մենակ չէ քաղքենիական միջավայրի դիմաց: Նրա հետ են ֆիզկուլտուրայի ուսուցիչ Ստեփան Մաղոյանն ու տեխնիկումի դիրեկտոր Արզամ Թոռչյանը, աղքատ ուսանող Խոսրովն ու ակադեմիկոս Պարսամյանը, ուժեղ նկարագրի տեր մարդիկ, որոնք իրենց ճանապարհին անցնում են ազնիվ ու շիտակ, հենց այդ պատճառով էլ դառնալով խորթ ու չգիտակցված: Մեռնում է բազմաթիվ սերունդների դաստիարակ Թոռչյանը, նրա հարազատ որդիներն անգամ չեն ապրում կորստի այն կսկիծը, որ մարդկային է: Ուսանող Խաչիկը սիրահարվում է մի աղջկա, չիմանալով, որ նա ամենանողկալի փողոցային կյանքով է ապրում: Ակադեմիկոս Պարսամյանը կանգնել է փակուղու առջև, տեսնելով, որ իր տված գիտությունը այլևս պետք չէ հեշտ ճանապարհով փառքի ու բարեկեցության ձգտող շրջապատին:

Քաղքենիական հոգեբանության պատճառած ավերածությունները ավելի լայն պլանի վրա է ցուցադրվում «Մովսես ապերը» վիպակում:

Իրավաբանական պրակտիկայում կոփված Մարկոս Մարգարյանի տանը թեժ մարտեր են սկսվել: Մարկոսը Շամշադինում մենակ մնացած հորը հրավիրել է իր մոտ ապրելու, կինը ընդարձակ բնակարանում տեղ չի գտնում կեսրայրի համար: Մարտերը թեժանում են մանավանդ այն ժամանակ, երբ ճարահատ Մարկոսը առաջարկում է պատշգամբի թախտը, որը ընտանիքի հարազատ անդամ շնիկի՝ Տուզիկ Մարկոսի Մարգարյանի, անկապտելի սեփականությունն է: Ծանր ճակատամարտում «հաղթում» է Մարկոսը՝ հարկադրում պատշգամբը տրամադրել Մովսես ապորը:

Գալիս է Մովսես ապերը, և որդու դռան շեմից սկիզբ է առնում երկու քաղաքակրթությունների բախումը: Երկու քաղաքակրթություն կողք-կողքի, բազմաթիվ թելերով կապված միմյանց, բայցև աներևակայելիորեն հեռու իրարից, հեռու իրենց մտածելակերպով ու գործելակերպով, հակադիր իրենց նիստ ու կացով, մարդու ու մարդկայինի նկատմամբ ունեցած պատկերացումով:

Մովսես ապերը ընդամենը երկու օր է դիմանում քաղաքում՝ մտքում միշտ փայփայելով հեքիաթի սև ձին, որ իրեն թոցնի հարազատ միջավայր: Բայց այդ երկու օրը իր խտացած միջադեպերով հավասարագոր է Ողիսեսի տասը տարիներին:

Հուսաբեկ կանգնած այդ ամենի դիմաց, Մովսես ապերը եռ է գալի, գայրույթի խոսքեր շարտում անտարբեր միջավայրի երեսին և փշրված հոգով փախչում քաղաքից:

Քալանթարյանն իր վիպակներում ստեղծում է մարդկային բարդ փոխհարաբերություններ, վիպական լարված իրավիճակներ, քննադատում կյանքի արատավոր կողմերը, դատապարտության խոսք ասում հասարակական առաջընթացը խանգարող երևույթների դեմ: Նա միաժամանակ հանդես է բերում ազնիվ մեծամասնությանը ներկայացնող կերպարներ, որոնք կյանքի բեռը տանում են իրենց ուսերին, չարիքի հաղթահարման սուսական գոտեմարտում մնում շիտակ ու ամբողջական, իրենցով հաստատում մարդու մարդկային ու քաղաքացիական նկարագրի վեհությունը: Հենց այդ հատկանիշներով էլ «Խոստովանություն» ժողովածուն աչքի է ընկնում արդիական հնչեղությամբ, ընթերցվում լարված հետաքրքրությամբ:

ԱՐՏԱՇԵՍ ՀԱԿՈՒՋԱՆՅԱՆ